

Kapitone Noktası, İdeolojik Anamorfoz

Yapısalcı dil kuramında, gösterenler sistemi hiçbir zaman gösterilenler setine bire bir tekabül etmez: gösteren ve gösterilen, “gösterme” edimine direnen bir çizgiyle ayrılmış iki farklı düzendir: Gösteren daima “yüzergezerdir”. Bunun en basit örneği, “ben”, “sen” ve “o” gösterenlerinin asla aynı gösterilenlere tekabül etmemesidir; “ben” ve “sen” konuşana göre, “o” ise konuşulan konuya göre sonsuz bir çeşitlilik gösterir. Oysa anlaşabilmek için belirli söylemler içinde gösterenleri sabitlemek, belirli gösterilenlere, tabir caizse, raptiyelemek gerekir. Bu “raptiyeleme” işlemi, dilsel yapının yüzeyinde tıpkı kapitone edilen bir yorganda, kanepede (ya da psikanalitik referansla bir “divanda”) olduğu gibi belirli çöküntü noktaları, sabitlik anları oluşturur ki “anlam” dediğimiz şey ancak bu noktaları referans olarak ortaya çıkabilir. Lacan yapısalcı geleneği izleyerek bu noktalara “points de capiton”, kapitone noktaları adını vermiştir. Kapitone noktaları, dilin yüzeyinde yarattıkları örüntüyle bir ideolojik sistem, bir söylem çerçevesi oluştururlar. Kuşkusuz farklı kapitone noktaları, aynı dilsel yüzeyde farklı bir ideolojik yapı, farklı bir söylem oluşturacaklardır.

1.1 Point de Capiton

Bir ideolojik mekân, bağlanmamış unsurlardan, yüzergezer gösterenlerden oluşur. Dikiş, ideolojik unsurların serbest salınımını sabitlemeye ve bir anlam ağının parçaları olmalarına yarayan bütünleştirme işlemidir. Verili bir ideolojik alanın özdeşliği, yüzergezer gösterenler ya da ön ideolojik unsurların kaymalarını durdurup anlamlarını diken, belli bir düğüm noktasının (Lacancı kapitone noktası) müdahalesiyle birleşik alan olarak yapılanabilir.¹

Somut bir örnek olarak; yüzergezer gösterenler “komünizm” ile dikilirse, “sınıf mücadelesi” tüm diğer unsurlara sabit ve kesin bir anlam yükleyecektir. İdeolojik mücadelede mesele, yüzergezer

¹ Zizek konuyla alakalı şu örneği verir. "Çevreciliğin diğer unsurlarla bağlantısı önceden belirlenmez; kişi bizi yaklaşan felaketten yalnızca güçlü bir devletin kurtarabileceğine inanıyorsa devlet yönelimli bir çevreci, doğanın acımasızca sömürülmesinin kaynağını kapitalist sisteme yerleştiriyorsa sosyalist bir çevreci, insanın kendi toprağına kök salması gerektiğini vazediyorsa muhafazakâr bir çevreci olabilir. Feminist, apolitik, ırkçı, elitist ya da popülist bile olabilir. "Demek ki bu yüzer-gezer gösterenlerin kimliği başka unsurlarla bir zincir içinde eklemelenmiş olmaları tarafından aşırı belirlenmiştir, yani düz anlamları metaforik artı anlamlandırılmaya bağlıdır. Bkz. Slavoj Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, 4. Basım, Metis Yayınları, Ağustos 2011, İstanbul, s. 103.

gösterenlerin hangi düğüm noktalarını *-point de capiton-* bütünleştireceği ve kendi eşdeğerlikler dizisine dahil edeceği meselesidir.²

Laclau ve Mouffe 'un “radikal demokrasi teorisi”nde de hiçbiri bütün diğerlerinin hakikati ya da son göstereni olmayan tikel mücadelelerin (barış, çevre, feminizm, insan hakları...) eklememesi gereği ile karşılaşırız. Burada belirleyici rol demokrasiye, demokratik müdahaleye aittir. Laclau ve Mouffe'a göre tüm mücadeleler, demokratik projenin aşama aşama radikalleştirilip kapsamının genişletilerek yeni alanlara uygulanması olarak kavranabilir. Zizek açısından sorun, bir tikel alanın belirleyici rolünün özcülük sapağına takılmadan nasıl formüle edileceğidir. Düşünürün tezi Kripke'nin betimleyicilik karşıtlığının söz konusu sorunu çözecek kavramsal araç setini sunduğu yönündedir:

“...Betimleyiciler ile betimleyicilik karşıtlığı arasındaki tartışmanın konusu çok basittir: Adlar işaret ettikleri nesnelere nasıl göndermede bulunur? Masa sözcüğü bir masayı nasıl işaret eder? Betimleyici yanıt barizdir: anlam yüzünden; bir kere her sözcük belli bir anlamın taşıyıcısıdır, yani betimleyici özelliklerden oluşan bir küme anlamına gelir ve betimlemeler kümesinin adlandırdığı özelliklere sahip olan, gerçeklikteki nesnelere göndermede bulunur. Betimleyicilik karşıtları ise, biz sözcüğün bir nesneye ya da nesnelere kümesine bir 'asli vaftiz' yoluyla bağlandığı şeklindedir ve başlangıçta sözcüğün anlamını belirlemiş olan betimleyici özellikler kümesi tamamen değişse bile bu bağlantı baki kalır.”³

Tartışmanın özeti, betimleyiciler bir sözcüğün içsel/içkin, niyetlendirilmiş içeriklerini vurgularken betimleyicilik karşıtları onun dışsal nedensel bağını ve gelenek zinciri dahilinde öznenen özneye aktarılma yolunu tayin edici görürler. Betimleyicilik karşıtlarına göre türsel kavramlarda bile göndermeyi, en azından doğal türleri adlandıranları dışsal nedensel zincir belirlemektedir.⁴

Kripke'den alıntıladığımız önermelerin libidinal içeriği şaşkınlık vericidir. Karşımıza çıkan tam da “arzunun gerçekleşmesi” sorunudur. Fantazilerdeki arzu nesnesinin tüm özelliklerine sahip bir nesne ile gerçeklikte karşılaşılsa dahi, zorunlu bir hayal kırıklığı, bir tür “bu değil” yaşanır. Nesne bütün

² Öneğin bugün yeni muhafazakârlık ile sosyal demokrasi taraftarları arasındaki farkın ve mücadelenin konusu özgürlük meselesidir. Neomuhafazakârlar refah devletinde cisimleşen eşitlikçi demokrasi anlayışının yeni kölelik biçimlerine ve genişleyen totaliter devletlere bireyin olmasına yol açtığını ileri sürerken sosyal demokratlar bireysel özgürlüğün anlamlı olabilmesi için demokratik toplumsal hayata, ekonomik fırsat eşitliğine vb. dayanması gerektiğini savunurlar. Bkz. A. g. e., s. 104.

³ Bkz. Slavoj Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, 4. Basım, Metis Yayınları, Ağustos 2011, İstanbul, s. 106.

⁴ Tanrı öncesinde belirli bir noktada, belli bir tür nesne altın olarak vaftiz edilmiştir ve bu ad o noktada betimleyici özellikler kümesine bağlanmıştır (san, parlak, ağır, estetik) ama diyelim ki bugün periyodik cetvelde yeni belirlenen bu metalin bütün özellikleri konusunda bilimin yanıltmış olduğu ortaya çıksın, bu durumda dahi altın sözcüğü aynı nesneye göndermede bulunmayı sürdürecektir, atfedilen özellikler değişecektir. Bkz., A. g. e., s. 107. Aynı şey, zıt, karşı olgusal durumlarda da geçerlidir. Genelde altına atfettiğimiz ve onu tanımlamak için kullandığımız tüm özelliklere sahip olan ama aynı türden olmayan, aynı töz olmayan bir töz olabilir. Böyle bir şey karşısında başlangıçta altını tanımlamak için kullandığımız bütün görüşümlere rağmen, altın olmadığını söylerdik (Kripke 1980: 119). Aynı arkeologlar ya da jeologlar, geçmişte tek boynuzlu atlar hakkında, tek boynuzlu at mitinden bildiğimiz her şeyi karşılayan hayvanların var olduğunu kesin bir biçimde gösteren bazı fosiller keşfedecek olsalar bile, bu tek boynuzlu atların olduğunu gösteremeyecektir. (Kripke 1980: 24).

özellikleri barındırsa bile arzunun göndermesi olmadığı açıktır. Bununla birlikte Zizek, her iki görüşün de (betimleyicilik/betimleyicilik karşıtlığı) belli bir arzu ekonomisi barındırdığını fakat *adlandırmanın radikal olumsuzluğu* adını verdiği olguyu ıskaladıklarını iddia eder. Betimleyiciler, *Babanın Adı/Büyük Öteki*'nin işlevini engelleyen psikotikler kümesini tariflerken betimleyicilik karşıtlığı küçük ötekiyi yani Lacancı anlamda gerçek olarak nesne boyutunu görmezden gelir.⁵ Betimleyicilik karşıtlığının ana sorunu, sürekli değişen (betimleyici) özellikler kümesine rağmen, nesneyi kendiyile özdeş kılan şeyin ne olduğu, değişmez adlandırıcının olası bütün dünyalarda nasıl kurulduğunu kavrama sorunudur. Düşünürü göre betimleyicilik karşıtlığının en azından standart söylemlerinde nesnenin kimliğine dayanak olan şey; adın kendisi (gösteren), adlandırmanın geri dönüşlü etkisidir. Muhtelif tüm dünyalarda aynı kalan nesnedeki bu “artı-fazla”, Lacancı *obje peti a'*dır.

Onu somut gerçeklikte aramanın bir mantığı yoktur; pozitif bir tutarlılığı yoktur. Gösterenin ortaya çıkışıyla gerçeklikte açılan bir süreksizliğin/boşluğun cisimleşmesinden ibarettir.⁶

Kapitone noktası *-point de capiton-* bir terim olarak, gösterenin kendisi düzeyinde verili bir alanı birleştiren, onun özdeşliğini ve kimliğini inşa edendir. Dikme işlemi döngüsel ya da simetrik değildir; bir tersine çevirme ile ideolojik işlev kazanır. Bu edimden kazanılan şey, arzunun nesne nedeni, onda ondan fazla olan şeydir:

"...Bir fazla üreten bu tersine çevirmenin mantığı antisemitizm örneğiyle netleştirilebilir. Başlangıçta, "Yahudi" sözde bir özellikler kümesi (dolandırıcılık, aç gözlülük, kazanç ve para hırsı vb.) bütünlüğü şeklinde bir anlamı olan bir gösteren olarak ortaya çıkar. Bu henüz tam manasıyla antisemitizm değildir. Buna ulaşmak için ilişkiyi tersine çevirip şunu söylememiz gerekir: Bunlar böyledir (açgözlü, dolandırıcı...) çünkü Yahudi'dirler. Bu tersine çevirme ilk bakışta salt bir totolojiymiş gibi görünebilir. Lakin bu görüş yanlıştır: Çünkü Yahudiler'deki Yahudi'nin bir dizi baskın tasvir edici özellik gibi bir yan anlamı yoktur; o yine ulaşılamaz X'e, Yahudi'de Yahudi'den fazla olana ve Nazizm'in ümitsizce kavramaya, ölçmeye ve onları nesnel bilimsel bir biçimde saptamamızı sağlayacak pozitif bir özelliğe dönüştürmeye çalıştığı şeye göndermede bulunur."⁷

Düşünürün saptamasının ideolojik analizdeki kritik önemi, değişmez adlandırıcının gerçeğin imkânsız çekirdeğine, anlamlandırma işleminin ürettiği artıya yani nesnede nesneden fazla olana

⁵Bkz. Slavoj Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, 4. Basım, Metis Yayınları, Ağustos 2011, İstanbul, s. 110.

⁶ Altın örneğinden yola çıkacak olursak, altının pozitif fiziksel özelliklerinde, onu zenginliğin cisimleşmesi haline getiren şeyi (x'i) aramak boşunadır. Marx'ın tariflediği metada da aynı durum söz konusudur. Metanın pozitif varlığı içinde değerini kuran özelliği aramak anlamsızdır. Dolayısıyla betimleyicilik (iletişimde göndermenin aktarılmasını sağlayan bir neden sonuç zinciri olduğu fikrinin) karşıtlarının ıskaladığı şey, Zizekyan adlandırmanın radikal olumsuzluğudur. Adlandırma kendisinin göndermesini geri dönüşlü olarak kurar. Adlandırma zorunludur, sonradan geri dönüşlü olarak, çoktan içinde olduğumuzda zorunludur. Bkz. Age., s. 111.

⁷ Bkz. Slavoj Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, 4. Basım, Metis Yayınları, Ağustos 2011, İstanbul, s. 113.

ulaşmayı amaçladığını belirtmesidir. Anlamlandırmanın radikal olumsuzluğu, Gerçek ile onun simgeselleştirilme tarzı arasında “radikal bir mesafe” olduğunu işaret eder. Gerçeğin kendisi zorunlu bir simgeselleştirme tarzı içermez; simgeselleştirme Gerçek'lik topolojisinde kayıtlı değildir. Tarihsel gerçekliği yaşama biçimimiz farklı simgeselleştirme tarzları tarafından dolayımlanır. Bu duruma Lacan'ın ilavesi; kendisi de ideolojik bir alanın ufku olan verili anlam deneyiminin, anlamsız, saf bir gösteren tarafından desteklendiğidir

1.2 İdeolojik Anamorfoz

Zizek'e göre sakıncalı özcü yanılısma, demokrasi (Marksizm, Sosyalizm vb.) ve benzeri terimlerin nüvesini tanımlayan asgari pozitif özellikler kümesi saptamanın mümkün olduğu inancıdır. Özdeşliği içinde bir nesneyi tanımlayabilmenin yegâne yolu, bunun her zaman aynı gösterilenle adlandırılan nesne olmasıdır; nesnenin özdeşliğinin çekirdeğini gösteren kumaktadır.

Birçok farklı demokrasi anlayışı ve pratiği olduğundan hareketle demokrasi, belli bir anlayışın ilişkisel kimliği veya demokratik olmayanla arasındaki karşıtlık konumu tarafından tanımlanır. Örneğin, reel sosyalist Marksistlere göre demokratik olan, geleneksel bir liberale göre anti demokratik veya totalitarizmin cisimleşmesi olarak algılanabilmektedir.

Bir ideolojiyi gösterilenin metonimik kaymasını durdurarak totalize eden değişmez adlandırıcı, anlamın en yoğun olduğu nokta, unsurların farklılığına dayalı etkileşiminden muaf olan sabit ve istikrarlı bir gönderme noktası ya da bir tür garanti değildir. Performatif ve yapısal bir içeriği vardır; anlamı kendi sözcülemeye edimiyle çakışır: Gösterileni olmayan bir gösterendir. Zizek'e göre bir ideolojik yapının analizindeki hayati çözümleme, onu bir arada tutan unsurun (parti, sınıf, Tanrı, ülke, refah) mitik halesinin ardında, kendi kendine gönderme yapan bu işlemi teşhis etmektir. Antisemitizmde Yahudi, Yahudi göstereninin damgaladığı biridir: Yahudileri nitelediği varsayılan özelliklerin (açgözlülük, dolandırıcılık) fantazmik zenginliği, onların ampirik gerçekliğini değil, aslında böyle olmadıklarını, nazizmin Yahudi kimliğini inşasında yapısal bir işlevle karşı karşıya olduğumuzu örtmeye yarar. Zizek'e göre;

"Demek ki has ideolojik boyut belli bir perspektif hatasının sonucudur. Anlam alanı içinde saf göstereni temsil eden (anlamın ortasında gösterenin anlamsızlığının fıskırması sağlayan) unsur, Anlamın aşırı bir doygunluğa ulaştığı bir nokta olarak, bütün diğerlerine 'anlam veren' ve böylece ideolojik anlam alanını totalize eden nokta olarak algılanır."⁸

⁸ Bkz. Slavoj Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, 4. Basım, Metis Yayınları, Ağustos 2011, İstanbul, s. 116.

* Althusserci çağırma

Kısaca saf farklılık, ilişkisel farklılığa dayalı etkileşimden azade ve onun homojenliğini garanti altında tutan “özdeşlik” olarak algılanır. Düşünür söz konusu perspektif hatasını, *İdeolojik Anamorfoz* olarak adlandırmaktadır.

Point de capitone, öznenin gösterene sabitlendiği nokta, aynı zamanda bireye belli bir ana gösterenle (özgürlük, Tanrı, Komünizm, Nasyonal Sosyalizm) seslenerek onu özne olmaya çağırın noktadır.* Anlamın etkisi her zaman geriye doğru üretilir. Bir ideoloji alanındaki gösterenler (eşitlik, özgürlük, kardeşlik, barış) yüzergezer durumdadır; bunların oluşturduğu zincire sonradan, anlamı geri dönüşlü olarak belirleyecek bir ana gösteren eklenir. İdeolojik alan komünizm ana göstereni ile dikilirse; özgürlük ancak, modern bir kölelik biçimi anlamına gelen burjuva biçimsel özgürlüğü aştığında etkin olabilir. Devlet salt egemen sınıfların egemenlik koşullarını garanti eden bir araçtır. Piyasa mübadelesi hakkaniyetli değildir, tam da emek ve sermaye arasındaki eşdeğer mübadele sömürüyü var kılar. Savaş sınıflı toplumlara özgüdür, kalıcı barışı ancak sosyalizm üretir, şeklinde bir söylem havzası ortaya çıkar. Liberal ya da muhafazakâr ideolojilerde kapitone noktaları farklı ana gösterenlerle dikilecek ve söylem tamamen değişecektir.

Yonca Gökalp, "Kapitone Noktası, İdeolojik Anamorfoz"

<https://www.fikirtepedi.com/psikoloji/kapitone-noktasi-ideolojik-anamorfoz/>

(Yayın Tarihi: 25 Haziran 2024).